

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

ALISHER NAVOIY AN'ALARINING MUQIMIY IJODIDAGI TAKOMILI

Namunaxon TURSUNOVA

Qo'qon universiteti

tursunovanamunaxon1992@gmail.com

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14804807>

Annotatsiya: Maqolada Muqimiyning Alisher Navoiy ijodidan ta'sirlanib, tatabbu', taxmislar bog'lagani, navoiyona ohangli baytlar tahlil qilingan. Badiiy mahorat masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: g'azal, tatabbu', mahorat, an'ana, badiiy san'atlar, vazn, bayt.

Аннотация: В статье анализируется, как Муками находился под влиянием творчества Алишера Навои, делал татаббу, тахмис и имел навоийский мелодический стих. Освещается вопрос художественного мастерства.

Ключевые слова: газель, татаббу, искусство, традиции, мастерства вес, байт.

Annotation: The article analyzes how Mukimi was influenced by Alisher Navoi's work, made tatabbu', takhmis, and had a Navoi like melodic verse. The issue of artistic skill is covered.

Keywords: Ghazal, tatabbu, mastery, tradition, art, weight, byte.

Mumtoz adabiyot an'analarga tayanadi va bunda yakrangliklar hosil qiladi. "Sharq so'z san'ati yuksak darajadagi an'anaviyligi bilan ajralib turadi. Ko'plab qalam ahllarining bu mustahkam qolipni yorib chiqolmay, an'ana qobig'ida qolib ketganliklari ham shundan" [1.6]. Lekin hamma gap iste'dodda, adabiyot tarixida hozirgacha o'qib kelinayotgan mumtoz asarlarda ijodkorning so'z tanlash va uslubga ega ekanligi bilan yashab kelyapti. Adabiyotshunos Z.Qobilova an'ana doirasida ijod qilishni juda murakkab va qiyin jarayon deb baholaydi. Shuningek, ba'zida izdoshlik, adabiy ta'sirlanish chegaralari rioya etilmagani sababli, adabiy o'g'rilik (plagiat) hodisasi ham sodir bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. [2. 43] Darhaqiqat, o'zbek mumtoz adabiyoti tarixida minglab shoirlar ijod qildilar. An'ana doirasida yangilik qila olaganlarigina avlodlar tomonidan mutolaa qilinyapti, o'rganilyapti. Adabiy o'g'rilik sodir qilganlar esa, o'z zamoni chegarasidan o'tolgani yo'q. An'analarning davomiyligini ta'minlovchi nazariy atamalarga: nazira, tatabbu', tavr, tavorud, tazmin, taxmislarni kiritiladi.

Qo'qon adabiy muhitining ko'zga ko'ringan, yetuk ijodkorlaridan biri Muhammad Aminxo'ja Muqimiydir. Muqimiy o'z-o'zidan shoir bo'lib qolmagan. Alisher Navoiy, Mirzo Bedil, Amiriy, Nodiralardan o'qib, ta'sirlanib ijod qilgan va ustozlarining darajasiga yetishga harakat qilgan. Muqimiyning birinchi ustози Alisher Navoiy edi. "Alisher Navoiy o'zidan keyingi nafaqat turkiy, balki butun Sharq adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgani ma'lum. Qalam ahli bu zabardast so'z san'atkorini o'zlari uchun ijod yo'lida rahnamo deb bilib, unga ergashganlar, undan

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

mahorat sabog'ini olganlar, boy va rang-barang merosini o'qib-o'rganib, undan ta'sirlanganlar, g'azallariga tatabbu'lar qilganlar, taxmislar bog'laganlar. Bu ilhombaxsh ta'sirdan Muqimiy ijodi ham xoli emas." [3.46]. Muqimiy Navoiyning "bor", "bor edi", "koshki", "gul", "qilmasun", "etmayin", "yo Rab", "kim desun" va boshqa g'azallari ta'sirida ularga hamohang naziralar bitadi. Muqimiy she'rlari orasida Alisher Navoiyning "yo Rab" radifli g'azaliga bitgan nazirasi ajralib turadi. Muqimiy radifni saqlagan. Qofiya va vazn saqlanmagan. Alisher Navoiy g'azalida qofiya uchun tanlangan so'zlar arabcha "tazallum, tarahhum, tavahhum, takallum, tana'um, taazallum, taqaddum"larni tashkil qiladi. Muqimiy g'azali qofiyasi arabcha va forsha "ado, davo, oshno, rizo, navo, qaro, muddao, riyo, xato, muttaqo" so'zlaridan iborat. Radif vazifasini bajargan "yo Rab" so'zi har ikkala ijodkor g'azallarida Alloh taolaga murojaat bo'lib, baytlarda hayratlanish, taajjub, iztirob ohangini yanada chuqur ifodalashga xizmat qilgan. Vazn masalasiga qaralganda, Navoiy aruzning ramali musammani maxbuni mahzuf (Foilotun failotun failotun failun), Muqimiy esa hazaji musammani solim (Mafoiylun mafoiylun mafoiylun mafoiylun) vaznida yozgan. Har ikkala g'azalning matlasida oshiq yorining zulmlaridan iztirobga tushadi va Yaratgandan o'ziga madad so'raydi.

Navoiy:

Necha bo'lg'ay manga hajr ichra tazallum, yo Rab?

Ayla bu zulm aro holimg'a tarahhum, yo Rab. [4.47]

Qachongacha menga hijron ichra buncha zulm ko'rsatasan? Yo Rabbim, bu zulm aro holimga rahm et.

Muqimiy:

Yutarman zahri hajr ishqida ul nozik ado, yo Rab,

Bu yanglig' talh komim, bormu dardimg'a davo, yo Rab. [5.18]

Xudo haqqi, ul nozik adoning ishqida hijron zahrini ichaman. Yo Rab, bu achchiq qismatimning dardiga davo bormi?

Hazrat Navoiy mazlumlikka rahm etishini so'rab Allohga munojot qilayotgan bo'lsa, Muqimiy esa bu dardlarga o'zi davo bormi deb yaratganga murojaat qilmoqda.

Shoir ijodida navoiyona ohanglar ham ko'p uchraydi. Quyidagi baytda oshiqning ruhiy holati obrazli ifoda qilingan:

Kechib ko'zdin, yozay bir xatki, dahr ahlig'a ko'z solmay

Bu damkim, ko'z savodidin qora, ko'zdin davotim bor. [4.157]

Ya'ni: Ko'zimdan kechib, qorachig'ini siyoh va kipriklarimni qalam qilaman va shu damda olam ahliga bir xat yozaman.

Muqimiy salafi an'anasini ijodiy davom ettirgan holda yozadi:

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

*Xoma mujgon, ko'z qarosidin yozib rozi dilim,
Arzae qildim eshit ma'yusu mushtoqman. [5.97]*

Bu yerda ham kipriklar qalam, ko'z qorasi siyoh o'rnida kelib, oshiq dil izhorlarini bayon etishga vosita sifatida talqin qilinadi.

Xalq tilida "ko'zim uchyapti, kimnidir ko'raman" degan gap bor. Shu xalqona iborani Navoiy quyidagi baytda go'zal ifodalaydi:

Ko'zum ucharki, humoyun yuzungni ko'rgay bot.

Biaynih anga kipriklar o'lmush ikki qanot [4.245]

Ya'ni: Yorimni go'zal yuzini ko'rganim zahoti ko'zlarim uchadi, xuddi kipriklarim unga qanot bo'lgandek.

Baytda oshiq ma'shuqani ko'rganida xursand bo'lishi va bu quvonchni ko'zlar orqali izhor etayotgani anglashiladi.

Muqimiy esa bunday talqin qiladi:

Bukun nogah munavvar shomimi aylarga ey ahhob,

Ko'zum uchkay magar mehmon kelur mastona-mastona. [5.121]

Ey do'stlar, ko'zim uchyapti shomimni yorug' aylagani mehmon kelayotganga o'xshaydi.

An'analarning bardavomligini ta'minlashda taxmislarning alohida o'rni bor. Keyingi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlarda taxmisga alohida janr sifatida qarash ilgari surilmoqda. Jumladan, T.Ruziboyev mustaqil muxammas va taxmisni nazariy jihatdan keskin farqlanuvchi xususiyatlarga egaligi bilan alohida badiiy-estetik hodisa deb hisoblaydi va quyidagi fikrni ilgari suradi: "“Beshlik” o'zi aslida besh xususiyatga egalik ma'nosini anglatadi, “beshlangan” so'zi aslida beshlik xususiyatga ega bo'lmagan, keyinchalik beshlik ko'rinishiga yetkazilgan hodisa tushunchasini bildiradi. Demak, rus, arab, turk va o'zbek adabiyotshunosligida aytilgan “beshlangan” tushunchasi taxmis atamasining asl ma'nosini anglatadi, chunki muxammas o'zi asli besh misrali bandlardan iborat bo'lsa, taxmis bandlari asli besh misrali bo'lmagan she'rni beshlantirish asosida vujudga keladi". [6.19-20].

Muqimiy Navoiyning "Ey, jamoling lolazoru ko'zlaring ohu bara", "Mehr ko'p ko'rguzdim, ammo mehribone topmadim", "Bir kun mani ul qotili Majnun shior o'lturg'usi", "Gulshan ichra yo'qtur oromim, diloromim kerak", "Ey latofat kasbida husningga hojatmand gul", "Kezarman ko'yida yillar nazar holimga solgay deb", "Qog'oz uza kalamni fusunsoz qilmading", "Kiyik charmi zaif egnimga majnunlug' nishoni bas" misralari bilan boshlanuvchi sakkiz g'azaliga taxmis bog'lagan. Muqimiyning Navoiyning g'azallariga bog'lagan taxmislarida uning Navoiyga bir ustoz sifatida qaraganligi seziladi. Muqimiy muxammas bog'lash uchun g'azal tanlaganda Navoiyning chuqur ijtimoiy mazmunli g'azallarini oladi. "Ey, jamoling

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

lolazoru ko'zlaring ohu bara" matla'si bilan boshlanuvchi mashhur g'azaliga Muqimiy taxmis bog'lagan. G'azal vazni aruzning ramali musammani mahzuf (foilotun foilotun foilotun foilun) bahrida yozilgan. G'azalda oshiqning holatlari, ma'shuqaning ta'rif-u tasniflari shoirona ifoda qilingan. Muqimiy ham bu ma'nolarni ijodiy rivojlantirgan.

*Na kelur erdi, ki ilkimdin, man qalloshdin,
Aylasam oli qadumingga binolar toshdin,
Lol etib, mardumi g'ubor chashm birla yoshdin,
Yor uchun ayvon solibon ko'z uyiga qoshdin,
Kifrigimdin tutturubman davrasig'a panjara. [5. 268]*

Navoiy qalamiga mansub baytda oshiq ma'shuqasi uchun ko'z va qoshidan ayvon soladi va uning atrofini kipriklari bilan panjara qiladi. Muqimiy davom ettirib: "Men yo'qsil, kambag'al bo'lsam qo'limdan nima ham kelardi. Yorim uchun mardumi g'ubor va ko'z yoshlarimdan loy qilib, toshdin binolar solaman", deb mubolag'ali tasvirlar bilan ijodiy davom ettiradi.

Muqimiy Navoiyning badiiy barkamol va mashhur g'azallariga taxmislar bog'laydi. Shuning o'zi ham Muqimiy didi baland, salohiyati yuksak shoirligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar ro'yxati

(Использованная литература / References):

1. Qobilova Z. Amiriy va Muqimiy (Monografiya).—Farg'ona: Farg'ona nashriyoti. 2020.
2. Qobilova Z. Badiiy ijodda ta'sir va izdoshlik. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2021.
3. Очилов Э. Муқимий ижодида Навоий анъаналари // Ўзбек тили ва адабиёти, 2020, 4-сон.
4. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами, X жилдли. Биринчи жилд. – Тошкент: F.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011. – Б.47.
5. Муқимий. Тўла асарлар тўплами. (Нашрга тайёрловчи: Турдалиев А). –Тошкент: Иқтисодиёт, 2021.
6. Ruziboyev T. Taxmis genezisi, tadriji, janr xususiyatlari va poetikasi (Alisher Navoiy an'analari asosida). Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd) dissertatsiya. Namangan, 2023.